

НАБЕАС CORPUS ACT У НОРМАХ МІЖНАРОДНОГО ТА УКРАЇНСЬКОГО ЗАКОНОДАВСТВА: ПРОБЛЕМА СПІВВІДНОШЕННЯ

THE HABEAS CORPUS ACT IN THE NORMS OF INTERNATIONAL AND UKRAINIAN LEGISLATION: PROBLEMS OF THE CORRELATION

Байрачна Л.К., к.філос.н.,
доцентка кафедри конституційного права

Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

Тільна К.С., студентка II курсу факультету адвокатури
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

Робота спрямована на аналіз процедури Habeas Corpus Act в нормах міжнародного та українського законодавства. Впровадження елементів процедури Habeas Corpus Act мають фундаментальне значення в царині захисту прав затриманого та ув'язненого.

Мета статті полягає в детальному дослідженні міжнародно-правового значення Habeas Corpus Act у розвитку українського законодавства та аналізі впровадження й подальшої реалізації цієї процедури в законодавстві України як процесуальної гарантії захисту права на свободу та особисту недоторканість.

Інститут Habeas Corpus Act, що виник у XII ст. і законодавчо закріпився в Англії у 1679 році, визначав права та гарантії особи, а впровадження елементів цієї процедури стало головним пріоритетом національного законодавства різних країн.

Варте уваги те, що на сучасній території України інститут Habeas Corpus Act був впроваджений нерівномірно і втілений не в буквальному розумінні та з відсутнім дієвим механізмом реалізації. Так, в Австро-Угорській імперії елементи процедури були втілені у Законі про права політичні 1848 р., Законі про охорону особистої свободи 1862 р. та Законі про загальні права громадян королівства і земель 1867 р. У Російській імперії вперше своє закріплення процедура Habeas Corpus Act віднайшла у створенні Совісного суду та прийняттям Судових Статутів 1864 р.

Початок реформування законодавчих актів різних країн світу поклато закріплення Habeas Corpus Act як міжнародно-правової гарантії прав людини. Загальна декларація прав людини, прийнята Генеральною Асамблеєю ООН 10 грудня 1948 року, та Європейська конвенція з прав людини 1950 р. стали важливими міжнародними документами у сфері права людини.

Упровадження інституту Habeas Corpus Act відбулося в Конституції України (статті 29, 24, 55 та 131-2), Законі України «Про безоплатну правову допомогу» від 9 липня 2011 року, Кримінально-процесуальному кодексі у статтях 12 та 52, у статті 8 Кримінально-виконавчого кодексу.

Важливим є офіційне тлумачення ст. 59 Конституції України в рішенні Конституційного Суду України №13-рп/2000 від 16.11.2000 р., рішенні № 1-23/2009 від 30.09.2009 р., рішенні № 7-рп/2013 від 11.07.2013 р. Висновок Конституційного Суду України (щодо скасування адвокатської монополії) (реєстр. № 1013) поставив крапку в полеміці КСУ щодо надання професійної правничої допомоги.

Отже, закріпленню Habeas Corpus Act у міжнародному законодавстві посприяло впровадження цього важливого інституту захисту прав і свобод людини і в українському. Наразі вдосконалення механізму забезпечення прав людини є пріоритетним для нашої країни.

Ключові слова: habeas corpus act, свобода й особиста недоторканність, законність і обґрунтованість затримання, рівність перед законом, захист прав затриманого та ув'язненого.

The work is aimed at analyzing the procedure of the Habeas Corpus Act in the norms of international and Ukrainian legislation. The implementation of the Habeas Corpus Act is fundamental to protecting the rights of detainees and prisoners.

The purpose of the article is detailed studying of the international legal significance of the Habeas Corpus Act in the development of Ukrainian legislation and analysis of the implementation and further implementation of this procedure in the legislation of Ukraine as a procedural guarantee of protection of the right to liberty and security of person.

Institute of Habeas Corpus Act, which was established in the twelfth century and was legislated in England in 1679 defined the rights and guarantees of the individual, and the implementation of elements of this procedure became the main priority of national legislation of different countries.

It is noteworthy, that in the modern territory of Ukraine the institute of Habeas Corpus Act was implemented unevenly and was not implemented in the literal sense and with no effective implementation mechanism. Thus, elements of the procedure in the Austro-Hungarian Empire were embodied in the Political Rights Act of 1848, the Personal Freedom Protection Act of 1862, and the General Rights of Citizens of the Kingdom and Lands Act of 1867. For the first time in the Russian Empire the procedure of the Habeas Corpus Act found its consolidation in the establishment of the Court of Conscience and the adoption of Judicial Statutes in 1864.

The reforming of legislative acts of different countries has established the Habeas Corpus Act as an international legal guarantee of human rights. The Universal Declaration of Human Rights, that was signed by the UN General Assembly on December 10th, 1948, and the European Convention on Human Rights in 1950, became important international human rights instruments.

The implementation Habeas Corpus Act was introduced in the Constitution of Ukraine (Articles 29, 24, 55 and 131-2), the Law of Ukraine "On Free Legal Aid" of July 9th, 2011, the Code of Criminal Procedure in Articles 12 and 52, and in Article 8 of the Criminal Executive Code.

The official interpretation of Article 59 of the Constitution of Ukraine in the decisions of the Constitutional Court of Ukraine №13-rp / 2000 of 16.11.2000, decision N 1-23 / 2009 of 30.09.2009, and decision № 7-rp / 2013 of 11.07.2013 is important. The conclusion of the Constitutional Court of Ukraine (concerning the abolition of the lawyer's monopoly) (Reg. № 1013) put an end to the CCU's controversy over the provision of professional legal assistance.

To sum up, the establishment of the Habeas Corpus Act in the international law has facilitated the introduction of this important institution of human rights and freedoms protection of in Ukraine. At present, improving the mechanism of human rights is a priority for our country.

Key words: habeas corpus act, liberty and security of person, legality and justification of detention, equality before the law, protection the rights of detainees and prisoners.

Постановка проблеми. Habeas Corpus Act – один з основних конституційних документів Англії, який спростив і впорядкував наявну процедуру отримання судового наказу про попередню доставку затриманої особи до суду для вирішення питання про перебування під вартою. Прийняття Акта в 1679 році ознаменувало

собою появу та закріплення конституційних гарантій прав особистості, низки принципів справедливого та демократичного судочинства. Нормативно-правове закріплення елементів процедури Habeas Corpus Act стало головним атрибутом правових країн світу. За своїм історичним значенням Habeas Corpus Act уперше проголосив низку

важливих принципів неупередженого та справедливого судочинства, заснованих на ідеї недоторканності особи: презумпцію невинуватості, дотримання законності під час арешту, оперативність розгляду судових справ із дотриманням необхідних процедур. Таким чином, прогресивний характер цього документа не може викликати сумнівів, адже його положення свого часу були запозиченні для реформування національного законодавства різними країнами світу. Не втративши своєї юридичної сили, елементи процедури Habeas Corpus Act, увійшовши до українського законодавства, підтверджують актуальність урегульованих ними питань, фундаментальне значення у сучасному праві та для правової теорії.

Аналіз останніх наукових досліджень за проблематикою. Такому питанню дослідження розглядуваної гарантії захисту права на свободу та особисту недоторканність, як habeas corpus act, в законодавстві України присвячені праці таких учених, як А. Побережник, К. Серета, О. Кушніренко, Т. Фулей, О. Яновська та інші. Варто зазначити, що проблеми правового регулювання процедури «habeas corpus act» у вітчизняній науці досліджували О. Банчук, А. Бущенко, Л. Лобойко, С. Прилуцький, О. Шило, В. Жидкова, С. Зіманова, В. Зорькіна, В. Філіпова, Ю. Шульженко, С. Чиркіна, а також Маріано Асуела, Сальвадор Тоскано, Франціско Сакро, Мігель Уртадо де ла Мадрид та інші.

Метою статті є дослідження міжнародно-правового значення Habeas Corpus Act у розвитку українського законодавства та здійснення детального аналізу впровадження й подальшої реалізації процедури «habeas corpus act» в законодавстві України як процесуальної гарантії захисту права на свободу та особисту недоторканність.

Виклад основного матеріалу дослідження. Закон «Акт про краще забезпечення свободи підданих та про попередження ув'язнень за морями», ухвалений англійським парламентом 26 травня 1679 року, став вагомим правовим документом того часу для англійського буржуазно-демократичного права. Habeas Corpus Act законодавчо закріпив наявну в Англії з XII ст. практику Habeas Corpus, відповідно до якої арештована особа могла звернутися до суду чи судді для з'ясування підстав позбавлення волі. Назва цього процесуального інституту походить від латинського виразу «habeas corpus ad subjiciendum», що буквально означає «доставити арештованого особисто до суду». На практиці habeas corpus ad subjiciendum став назвою судового наказу про приведення до суду особи, яка утримується під вартою, для з'ясування правомірності його утримання.

Habeas Corpus Act установлював правила арешту та доставки звинуваченого до суду, надавав суду право контролю за правомірністю затримання та арешту громадян. Відповідно до Habeas Corpus Act (за заявою арештованого, в якій він виклав підтвердженні присягою підстави неправомірності свого арешту) суддя зобов'язаний у встановлені строки видати наказ про доставку арештованого до суду для перевірки такої заяви. Суддя мав особисто перевірити заяву в присутності арештованого, мав право звільнити його або ж відправити до в'язниці, встановивши, що особа була арештована правомірно.

Варто зазначити, що Habeas Corpus Act уперше законодавчо закріпив права та гарантії особи, а впровадження елементів цієї процедури стало головним пріоритетом національного законодавства різних країн. Так, у Російській імперії вже у XVIII ст. робилися спроби прийняти інститут Habeas Corpus. Уперше це відбулося зі створенням Совісного суду, який розглядав скарги про незаконні арешти. Однак на практиці був відсутній механізм забезпечення прав затриманого. Так, у 1810 р. один посадовець подав скаргу на те, що його тримали під вартою без допиту протягом трьох днів, однак остаточне рішення в цій справі було прийнято Сенатом лише у 1817 році, тобто через сім

років [1]. Отож, інститут Habeas Corpus Act спочатку був упроваджений на території сучасної України не досить рівномірно, а сама процедура була втілена не в буквальному її розумінні. А через відсутність механізму реалізації забезпечення прав і свобод громадянина процедура мала сучасно формальний характер.

Проте ситуація змінилася з ухваленням Судових Статутів 1864 р. Ці нормативно-правові документи зобов'язували суд призначати адвокатів «за правом бідності» тим, хто не укладав угоду з ними. Для ведення цивільних справ осіб, що користувалися правом бідності, Радою присяжних повірених призначався присяжний повірений. Обов'язок ведення таких справ, зокрема й кримінальних, уважався однією з найважливіших функцій присяжної адвокатури. Справи мали вестися присяжними повіреними з особливою увагою і найбільш ретельно [2].

Конституційні акти Австрійської (а пізніше Австро-Угорської) імперії закріплювали гарантії особистої недоторканності. Арешт, як зазначалося в ст. 8 Закону про права політичні 1848 р., може мати місце тільки тоді, коли особа була схоплена на гарячому, лише за наявності наказу, виданого судом. Такий наказ мав бути вручений затриманому впродовж 24 годин. Подальші закони, як-от Закон про охорону особистої свободи 1862 р., Закон про загальні права громадян королівства і земель 1867 р., впровадили процедуру Habeas Corpus Act у більшому обсязі. Так, були закріплені порядок та підстави арешту, принцип недоторканності особи, законності арешту, а також установленовлялася відповідальність за порушення відповідних гарантій та прав службовими особами [3]. В Австро-Угорській імперії, як і у всій Європі, виникають ідеї про невід'ємні права людини, дані від народження; про те, що джерело влади – народ, тобто всі люди, а не лише правитель та вищі кола суспільства; про існування нації як вищої форми об'єднання суспільства.

У сучасному світі питання про захист прав людини посідає одне з центральних місць у відносинах між державами. Нині Habeas Corpus Act є однією з основних та найважливіших процедур у системі юридичних процесуальних гарантій прав людини, що забезпечує дотримання права на недоторканність особи та захист від незаконного позбавлення волі. Закріплення цього інституту як міжнародно-правової гарантії прав людини поклало початок реформуванню законодавчих актів різних країн світу. Засадничим міжнародним документом у сфері права людини є Загальна декларація прав людини, прийнята Генеральною Асамблеєю ООН 10 грудня 1948 року. Нині Загальна декларація належить до основних джерел міжнародного права прав людини та є моделлю, яка широко використовується багатьма країнами під час розроблення правозахисних положень національних конституцій та інших актів національного законодавства. Цей документ має величезне значення для українського законодавства. Так, статті розділу II Конституції України «Права, свободи й обов'язки людини і громадянина» так чи інакше відтворюють зміст Загальної декларації прав людини [4]. Що стосується впровадження елементів процедури Habeas Corpus Act, то вони відійшли своє втілення у статтях 29 (право на особисту недоторканність), 24 (рівність перед законом) та 55 (судовий захист порушених прав і свобод) Конституції України, що відповідають статтям 3, 7 та 8 Загальної декларації [5].

Варте уваги те, що процедура Habeas Corpus Act була втілена в українському законодавстві та закріплена в частині 4 статті 29 Конституції України, в якій зазначається, що кожному заарештованому чи затриманому має бути невідкладно повідомлено про мотиви арешту чи затримання, роз'яснено його права та надано можливість із моменту затримання захищати себе особисто та користуватися правовою допомогою захисника. Вищезазначена норма Конституції корелюється зі змістом

ст. 131-2 Конституції України, положеннями ЗУ «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», ст. 20 Кримінального процесуального кодексу України, а також ст. 213 Кримінально-процесуального кодексу України, де в п. 4 зазначено, що вповноважена службова особа, що здійснила затримання, зобов'язана негайно повідомити про це орган (установу), уповноважений законом на надання безоплатної правової допомоги [6].

Європейська конвенція з прав людини 1950 р., яка була ратифікована у 1997 р., є джерелом конституційного права України та покладена в основу чинного механізму прав і свобод людини.

Серед юридичних гарантій, які мають на меті захист права на свободу і особисту недоторканність, на нашу думку, наявне право «на судовий розгляд, за якого суд без зволікання встановлює законність затримання», що має надзвичайно вагомий значення. Воно гарантує, що повноваження органу влади на втручання в особисту свободу не може бути залишено на виключний розсуд цього органу, а має перебувати під контролем судової влади [7]. Право на оскарження законності затримання в суді, закріплене в частині 4 статті 5 Конвенції, походить з інституту Habeas Corpus англосаксонської правової системи. Право на судовий розгляд у порядку habeas corpus гарантується «кожному, кого позбавлено свободи внаслідок арешту або затримання», тобто стосується всіх випадків «позбавлення свободи» [8]. Судовий контроль за попереднім ув'язненням, який наразі іменують «habeas corpus», імплементований у статті 5 ЄКПЛ. Зазначена стаття у п. 3 встановлює, що кожен, кого заарештовано або затримано згідно з положеннями підпункту «с» п. 1 цієї статті, має негайно постати перед суддею або посадовою особою, якій закон надає право здійснювати судову владу, і має право на судовий розгляд упродовж розумного строку або на звільнення до початку судового розгляду [9]. Однією з найважливіших процесуальних гарантій є право на адвоката. Це закріплено у підпункті «с» п. 2 статті 6 Конвенції, а згодом – у ст. 59 Конституції України: «...Кожен є вільним у виборі захисника своїх прав». Важливим є офіційне тлумачення ст. 59 Конституції України в рішенні Конституційного Суду України № 13-рп/2000 від 16.11.2000 р., рішенні № 1-23/2009 від 30.09.2009, рішенні № 7-рп/2013 від 11.07.2013 р. Висновок Конституційного Суду України (щодо скасування адвокатської монополії) (реєстр. № 1013) поставив крапку в полеміці КСУ щодо надання професійної правничої допомоги.

Ратифікувавши Європейську конвенцію з прав людини, Україна взяла зобов'язання посилити захист прав людини відповідно до положень Конвенції. Так, Конвенцією передбачено право звертатися з проханням про здійснення судочинства в порядку Habeas Corpus. Воно виникає негайно разом з арештом чи затриманням і застосовується тільки впродовж періоду, коли якась особа перебуває під арештом або є затриманою, і не передбачає судового контролю законності позбавлення свободи у минулому. Важливий аспект гарантії Habeas Corpus полягає в обов'язку суду прийняти рішення без зволікання. Відповідний період починається з дати подання заяви (скарги) затриманою особою до суду або до адміністративного органу як передумови доступу до суду. У випадках періодичного автоматичного контролю цей період починається з першого кроку органу, який здійснює тримання під вартою, спрямованого на те, щоб компетентний суд ухвалив рішення про продовження такого тримання [10].

Отже, закріплення процедури Habeas Corpus Act міжнародними нормативно-правовими актами започаткувало реформування національного законодавства України. У Кримінально-процесуальному кодексі, ухваленому 13.04.2012 р., в статті 12 закріплено забезпечення права на свободу та особисту недоторканність. Так, відповідно до цієї норми, під час кримінального провадження ніхто не може триматися під вартою, бути затриманим або обмеженим у здійсненні права на вільне пересування в інший спосіб через підозру або обвинувачення у вчиненні кримінального правопорушення (тільки на підставах та в порядку, передбачених цим Кодексом (ч. 1 ст. 12)); кожен, кого затримано через підозру або обвинувачення у вчиненні кримінального правопорушення або інакше позбавлено свободи, повинен в найкоротший строк доставлений до слідчого судді для вирішення питання про законність та обґрунтованість його затримання, а у разі, якщо протягом сімдесяти двох годин із моменту затримання їй не вручено вмотивованого судового рішення про тримання під вартою, затримана особа негайно звільняється з-під подальшого тримання (ч. 2 ст. 12); кожен, хто понад строк, передбачений цим Кодексом, тримається під вартою або позбавлений свободи в інший спосіб, має бути негайно звільнений (ч. 4 ст. 12); інші процесуальні гарантії та права затриманої особи. Такі елементи процедури Habeas Corpus Act, як заборона двічі притягувати до кримінальної відповідальності за одне і те саме правопорушення, забезпечення права на захист, доступ до правосуддя та обов'язковість судових рішень, закріплені у статтях 19, 20 та 21 відповідно [11]. Права засудженого визначені у Кримінально-виконавчому кодексі від 11.07.2003 р., у статті 8 зазначено, що засудженні мають право на отримання інформації про свої права й обов'язки, порядок та умови виконання та відбування призначеного судом покарання, на охорону здоров'я, на правову допомогу, що забезпечується адвокатами або іншими фахівцями у галузі права, які за законом мають право на надання правової допомоги особисто чи за дорученням юридичної особи та інше [12]. Закон України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» визначає порядок та умови надання такої допомоги [13].

Відповідно до частини першої статті 52 Кримінального процесуального кодексу України у кримінальному провадженні щодо особливо тяжких злочинів участь захисника є обов'язковою [11]. Так, захист як вид адвокатської діяльності полягає в забезпеченні захисту прав, свобод і законних інтересів підозрюваного, обвинуваченого, підсудного, засудженого, виправданого, особи, стосовно якої передбачається застосування примусових заходів медичного чи виховного характеру або вирішується питання про їх застосування у кримінальному провадженні, особи, стосовно якої розглядається питання про видачу іноземній державі (екстрадицію), а також особи, яка притягується до адміністративної відповідальності під час розгляду справи про адміністративне правопорушення [14].

Таким чином, закріпленню Habeas Corpus Act у міжнародному законодавстві посприяло впровадження цього важливого інституту захисту прав і свобод людини й у національному. Міжнародне співробітництво України разом з іншими державами відбувається у формі прийняття певних стандартів стосовно змісту правового статусу індивіда та певних зобов'язань дотримуватися цих стандартів у своєму внутрішньому законодавстві й у повсякденній діяльності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Петрухин И.Л. Неприкосновенность личности и принуждение в уголовном процессе. Москва : Наука. 1989. С. 385
2. Марков А.И. Правила адвокатской профессии в России. Санкт-Петербург, 1910.
3. Современные конституции. Сборник действующих конституционных актов: Том 1. Москва : Книга по Требованию, 2013. 642 с. (Современные конституции: Сборник действующих конституционных актов. Конституционные монархии. Т. 1. Пер. под ред. И со вступ.: В.М. Гессен, пр.-доц.; Б.Э. Нольде, доц. Бар. Санкт-Петербург : Кн. Скл. «Право», 1905. 651 с. (репринтная копия).

4. Конституція України від 28 червня 1996 року. *Відомості Верховної Ради*, 1996. № 30. Ст. 141.
5. Загальна декларація прав людини від 10 грудня 1948 року. *Офіційний вісник України*. 2008. № 93. Ст. 3103.
6. Байрачна Л.К., Тільна К.С. Право на правову допомогу як елемент процедури Habeas Corpus Act. *Електронне наукове фахове видання «Юридичний науковий електронний журнал»*. № 9. 2020 р. 371 с.
 1. URL: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2020-9/9> (дата звернення: 15.04.2021)
7. Трехсель С. Стаття 5 Європейської конвенції з прав людини. Європейська конвенція з прав людини: Основні положення, практика застосування, український контекст / Уклад. і наук. ред. О.Л. Жуковська. Київ : ЗАТ «ВІПОЛ», 2004. С. 142.
8. Шевчук С.В. Судовий захист прав людини: Практика Європейського суду з прав людини у контексті західної правової традиції. Вид. 3-є. Київ : Реферат. 2010. С. 221.
 9. Серета К. О. Процедура "habeas corpus act": щодо відповідності вітчизняного правового регулювання міжнародним стандартам. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Право*. 2016. Вип. 41(2). С. 177–180. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvuzhpr_2016_41\(2\)_44](http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvuzhpr_2016_41(2)_44) (дата звернення: 09.04.2021).
10. Трехсель С. Стаття 5 Європейської конвенції з прав людини. Європейська конвенція з прав людини: Основні положення, практика застосування, український контекст / Уклад. і наук. ред. О.Л. Жуковська. Київ : ЗАТ «ВІПОЛ», 2004. С. 143–157.
11. Кримінальний процесуальний кодекс України. *Відомості Верховної Ради України*: кодекс від 13.04.2012, редакція від 12.05.2016, URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> (дата звернення: 15.04.2021).
12. Кримінально-виконавчий кодекс України : Закон України від 11.07.2003 року № 1129-ІУ. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1129-15#Text> (дата звернення: 15.04.2021).
13. Про адвокатуру і адвокатську діяльність: Закон України від 05.07.2012 р. № 5076-VI. Редакція від 05.01.2017. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5076-17> (дата звернення: 15.04.2021).
14. Про адвокатуру і адвокатську діяльність : Закон України від 05.07.2012 р. № 5076-VI. Редакція від 05.01.2017 URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5076-17> (дата звернення: 15.04.2021).